

аспірант кафедри теорії, практики
та перекладу французької мови
Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ РЕПРЕЗЕНТАТИВІВ У ТВОРЧОСТІ БЕРНАРА ВЕРБЕРА

Розгалуження дослідницької парадигми когнітології, прагматики, лінгвопоетики обумовлює застосування комплексного підходу до вивчення художнього тексту як складової літературного дискурсу. Спрямованість сучасних наукових розвідок на аналіз прагматичних особливостей останнього визначає необхідність включення таких досліджень до напряму когнітивної лінгвопоетики. Вивченням лінгвістики художнього тексту як посередника комунікативної ситуації займалися такі науковці, як: Н.Д. Арутюнова, Ж.В. Буць, Т.В. Дробишева, І.І. Єрмоленко, І.Я. Морякіна, О.О. Пономарьова, О.О. Селіванова, І.В. Смущинська, Ж.С. Фомічова, Т. Юрчишин, Т.А. ван Дейк, Дж. Серль та ін.

Дослідження художнього тексту в межах когнітивної парадигми знаходиться у фокусі сучасних лінгвістичних зацікавлень, що обумовлює **актуальність** нашої наукової розвідки.

За **мету** висуваємо визначення комунікативної специфіки мовленнєвих актів репрезентативів у творчому доробку французького письменника-фантаста Бернара Вербера.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- окреслити теоретичні засади вивчення комунікативної організації художнього тексту;
- визначити прагматичний потенціал одного з типів мовленнєвих актів, а саме – репрезентативів;
- виявити залежність комунікативно-прагматичної своєрідності об'єкту дослідження від жанру наукової фантастики.

Об'єктом дослідження виступає прагматичний клас репрезентативів, реалізованих у комунікативних актах науково-фантастичних романів Б. Вербера.

Матеріалом наукової розвідки слугують романи Б. Вербера, що належать до жанру наукової фантастики.

Інтерпретація художнього тексту як комунікативного явища не є новою, проте підходи до осмислення авторської картини світу, головної ідеї твору, розуміння ідіостилу письменника передбачають застосування нових методик та міждисциплінарних зусиль. Комунікативно-прагматичний підхід до вивчення художнього тексту базується на тривірневій моделі: адресант – текст – адресат, складники якої нерозривно пов'язані та забезпечують втілення комунікативної взаємодії (інтерації), як «однієї з найважливіших категорій дискурсу» [4, с. 96]. Прагматичний аспект дослідження літературного дискурсу передбачає застосування тривірневої схеми аналізу мовної дії (локуція, іллокуція, перлокуція), запропонованої англійським філософом і логіком Дж. Остіном, та класифікації мовленнєвих актів (далі – МА) залежно від іллокутивних цілей, впровадженої Дж. Серлем, яка включає репрезентативи (повідомлення), директиви (накази, питання, прохання тощо), комісиви (обіцянки), експресиви (акти вибачення, вдячності тощо) і декларативи (призначення на посаду, найменування тощо) [5, с. 181–188]. Існують й інші підходи до типології мовленнєвих актів, а саме: на основі семантики дієслів (класифікація А. Вежбицької); дієслів мовленнєвої діяльності англійської мови, які можуть вживатися перформативно (Т. Баллмер і В. Бренненштуль); та власне мовленнєвих дій, іллокутивних актів (В. Богданова). Існує також класифікація жанрових типів МА Дж. Серля, яка враховує певні критерії іллокутивної сили, мети спілкування. Дослідник виокремлює такі жанрові типи МА:

- вердиктиви (засудження, виправдання та ін.);
- екзерситиви (накази, вимоги тощо);
- комісиви (обіцянки, декларації та ін.);
- бехабітиви (вибачення, побажання тощо);
- репрезентативи (констатації, прогнози) [1, с. 193].

Розглядаючи текст, художній включно, «як посередник інформаційного обміну та впливу» [4, с. 75], в нашій роботі ми здійснюємо спробу вивчення комунікативно-прагматичних особливостей МА не тільки в діалогічному мовленні персонажів, але й розглянемо інші текстові елементи репрезентативного характеру, іллокутивна мета яких спрямована на читача-реципієнта. Під репрезентативами ми розуміємо жанровий тип МА, який реалізується в межах таких комунікативних ситуацій, як повідомлення, твердження, констатації, описи, пояснення, переконання тощо. Аналіз текстової тканини романів сучасного французького письменника Бернара Вербера, які належать до жанру наукової фантастики, виявив провідну комунікативну роль прагматичного класу репрезентативів («констативів» у Дж. Серля, Г.Г. Почепцова, К. Баха та Р.М. Харніша, Н.А. Коміної, «асертивів» у Дж. Ліча) у МА твору. Послугуючись напрацюваннями Т.Т. Врабеля, основну мету репрезентативів убачаємо у вираженні «зобов'язань і переконань, які приймаються мовцем щодо істинності певного стану справ та пропозиціонального змісту» [2, с. 45].

Урахування жанрової специфіки досліджуваних романів, а саме – поєднання в них художнього вимислу та наукових фактів або теорій, обумовлює використання в текстах творів великої кількості пояснень, обґрунтувань, презентацій, повідомлень тощо. Наприклад, у романі Б. Вербера «Les Thanatonautes» роздуми одного головного героя про характер іншого ми розглядаємо як МА репрезентативу:

Raoul Razorbak, cependant, n'était jamais à court d'arguments. Il me raconta avoir lu dans des journaux qu'après un coma des gens se réveillaient et racontaient des histoires extraordinaires. Ces rescapés prétendaient avoir assisté à des spectacles étranges. Ils n'avaient pas vu de barques ni de serpents cracheurs de feu mais d'attirantes lumières [2, с. 38].

В аналізованому уривку вираз *être à court d'arguments* (бути позбавленим аргументів – тут і далі переклад наш. – І.К.), що вжито у заперечній формі, слугує для створення внутрішнього портрету Рауля Разорбака, якого представлено як людину серйозну, схильну до підтвердження своїх слів чи допущень. Так, спираючись на певне інформаційне джерело (*des journaux*), персонажем наведені факти, що мають стосунок до науково-дослідної теорії двох головних героїв – існування позаземного життя та реінкарнація людської душі після смерті. Іллокутивна мета цього комунікативного акту, а саме переконання, втілюється за рахунок переліку прочитаних Раулем відомостей: *après un coma des gens se réveillaient et racontaient des histoires extraordinaires* (після коми люди прокидаються і розповідають неймовірні історії), *avoir assisté à des spectacles étranges* (побачили дивні речі), *n'avaient pas vu de barques ni de serpents cracheurs de feu* (не бачили ані човнів, ані зміїв, що дихають вогнем), а також вживанням дієслова *prétendre* – «affirmer quelque chose, le donner pour vrai» [6], який має сему переконання. Використання в наведеному фрагменті лексем *extraordinaire* – *adj.* («дивовижний») та *étrange* *adj.* («дивний») реалізує в концептуальному просторі твору текстовий концепт НЕЗВІДАНІСТЬ, а вживання словосполучення (фразеологічного зрощення) *serpents cracheurs de feu* («змій, що дихає вогнем») реалізує в мовленні певну іронію, насмішку, яка полягає у введенні ірреального поняття в контекст наукового мовлення.

Вагомим щабелем генези типології МА стало положення про інтерактивність комунікації, вивчення якої передбачає урахування умов взаємодії між комунікантами та визначення основних параметрів класифікації актів: час здійснення дії, орієнтація на комунікантів та функціональна орієнтація (когнітивна, особиста, акціональна). На думку Т.Т. Врбеля, який досліджував словотворчу прагматику в сучасній англійській мові, МА репрезентативів «найменше пов'язані зі статусом комунікантів», адже їх іллокутивною метою є просто передача інформації [2, с. 51]. У нашій науковій розвідці ми не можемо погодитися із таким твердженням вченого, адже жанр фантастики, зокрема наукової, передбачає імплікацію у творах наукових тверджень, теорій, фактів, якими володіють вчені та дослідники, намагаючись донести цю специфічну складну за змістом інформацію звичайним людям, що не володіють ані вузькоспеціалізованими знаннями з цієї галузі, ані термінологією, тобто відбувається комунікація між героями, які або різного соціального статусу, або різного освітнього ступеню, або з абсолютно різних галузей людської діяльності. Комунікативна компетентність деяких персонажів, а саме науковців, має свої прагматичні особливості, які відображаються на всіх рівнях мовної структури: фонологічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному, і саме в сукупності втілюють задуманий автором перлокутивний ефект. Розглянемо уривок з науково-фантастичного роману Б. Вербера «Le papillon des étoiles», в якому головний герой – дослідник Ів Крамер – намагається пояснити майбутньому спонсорові Габрієлю Мак Намарі, мільярдєру, що не має спеціальної освіти з даного фаху, принцип дії космічного корабля, який вчений мріє запустити в космічну мандрівку.

– *C'est énorme ça. Vous êtes sûr qu'un vaisseau spatial peut atteindre une vitesse aussi faramineuse ?*

– ***Bien sûr. Tout d'abord, une fois qu'un corps est lancé dans l'espace, il ne ralentit pas, il continue à la vitesse donnée par l'impulsion de départ. Il n'y a pas de freinage parce qu'il n'y a pas de frottement avec l'air ni de gravitation. Ce qui ralentit une bille qui roule sur la Terre c'est l'air et la pesanteur. Mais une bille dans le vide de l'espace continue à la même vitesse jusqu'à ce qu'elle soit stoppée*** (1, с. 21).

Перлокутивний ефект цього МА, а саме роз'яснення та переконання, досягається, перш за все, використанням простого непоширеного речення, що складається з однієї лексеми, а саме – прислівника *bien sûr* – *adv.* («звичайно»), прагматичне значення якого – підтвердження думки співрозмовника. Обґрунтування своєї думки герой починає з виразу *Tout d'abord* («перш за все»), який вказує реципієнту на множинність аргументів, які будуть наведені, що водночас налаштовує на правдивість подальшої інформації. Шляхом використання антитези *il ne ralentit pas, il continue à la vitesse donnée* (він не сповільнюється, а продовжує рух із заданою швидкістю) дослідник заперечує припущення свого співрозмовника, але водночас виправляє його, дає пояснення. Такого ж принципу переконання дотримується мовець і в наступному реченні: *Il n'y a pas de freinage parce qu'il n'y a pas de frottement* (немає гальмування, адже немає тертя), прагматичний ефект якого підсилюється повторенням безособового звороту *il y a* в заперечній формі. Вплив на свідомість адресата, тобто перлокуція, неможливий без граматично правильного речення із певним змістом. Одним із таких граматичних засобів може бути конструкція *mise en relief*, що слугує для смислового виділення певних частин речення, саме її автор використовує в наведеному прикладі: *Ce qui ralentit une bille qui roule sur la Terre c'est l'air et la pesanteur*. На лексичному рівні найвагоміший прагматичний ефект переконання досягається шляхом використання у МА дослідника наукової термінології: *corps n. m., impulsion (n. f.) de départ, freinage n. m., frottement n. m., gravitation n. f., bille n. f., vide (n. m.) de l'espace*, а також лексичних повторів. Варто відмітити, що звуковий повтор як один із засобів втілення іллокуції представлено також і на фонетичному рівні, а саме – редуплікацією фонем [gr], [fr] [r] (***freinage, frottement, gravitation, départ, ralentit, roule, Terre, l'air, pesanteur***), що, на думку Л. Мацько, є одним з найважливіших засобів емоційно-естетичного впливу в художньому дискурсі [3, с. 32].

Отже, проведене дослідження комунікативної специфіки мовленнєвих актів репрезентативів, здійснене на матеріалі творчості Б. Вербера, виявило, що іллокуція проаналізованих МА, а саме – роз’яснення, представлення інформації, переконання, реалізуються за рахунок локуції, яка, в свою чергу, імплікує засоби всіх чотирьох рівнів мовної структури. Таким чином, нами було відмічено використання дієслів, які за семантичним значенням відносимо до категорії репрезентативів, а також вживання фразеологізмів, стилістичного засобу антитези, лексичних та фонетичних повторів, акцентування уваги на певних членах речення засобами французької граматики. На синтаксичному рівні комунікативно-прагматичну специфіку мають прості непоширені речення.

Перспективним для подальшого дослідження вважаємо вивчення інших типів мовленнєвих актів у межах різних мовленнєвих жанрів на матеріалі творчості Б. Вербера.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – Київ : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
2. Вrabель Т. Т. Словотворча прагматика у сучасній англійській мові: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Вrabель Томаш Томашович. – Ужгородський національний ун-т. - Ужгород, 2005. – 241 арк.: табл.
3. Мацько Л.І. Стилістика української мови: [підручник] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько]; за ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації: [підручник] / О.О. Селіванова – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
5. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – 423 с.
6. Словник Larousse [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.larousse/fr>

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Werber B. Le Papillon des étoiles [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://livre-telecharger-gratuit.com/?p=23438>
2. Werber B. Les Thanatonautes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frekb.ru/wp-content/uploads/2013/10/4-french-Werber-Bernard-Les-Thanatonautes.pdf>

Анотація

I. КРИВЕНЕЦЬ. КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ РЕПРЕЗЕНТАТИВІВ У ТВОРЧОСТІ БЕРНАРА ВЕРБЕРА

У статті розглянуто прагматичний потенціал одного з видів мовленнєвих актів, а саме – репрезентативів. Ураховано залежність комунікативно-прагматичної своєрідності об’єкту дослідження від жанру наукової фантастики, який представлено творами Бернара Вербера. Визначено особливості побудови мовленнєвих актів репрезентативів на всіх рівнях мовної структури.

Ключові слова: мовленнєвий акт, репрезентатив, комунікативно-прагматична своєрідність, наукова фантастика.

Аннотация

II. КРИВЕНЕЦЬ. КОМУНІКАТИВНАЯ СПЕЦИФИКА РЕЧЕВЫХ АКТОВ РЕПРЕЗЕНТАТИВОВ В ТВОРЧЕСТВЕ БЕРНАРА ВЕРБЕРА

В статье рассмотрен прагматический потенциал одного из видов речевых актов, а именно – репрезентативов. Учитывается зависимость коммуникативно-прагматического своеобразия объекта исследования от жанра научной фантастики, который представлен произведениями Бернара Вербера. Определены особенности построения речевых актов репрезентативов на всех уровнях языковой структуры.

Ключевые слова: речевой акт, репрезентатив, коммуникативно-прагматическая особенность, научная фантастика.

Summary

I. KRYVENETS. COMMUNICATIVE PECULIARITIES OF REPRESENTATIVE SPEECH ACTS IN BERNARD WERBER’S WORKS

The article deals with the pragmatic potential of one of the types of speech acts, namely, representatives. The dependence of the communicative and pragmatic peculiarity of the object of research in the science fiction, represented by Bernard Werber’s works, is taken into account. The constructing peculiarities of the speech acts of the representatives at all levels of the language structure are determined.

Key words: speech act, representative, communicative and pragmatic peculiarity, science fiction.